

De eerste jaren van de Militaire Inlichtingendienst (GS III, 1914-1917)

door A. WOLTING, tijd. Luitenant-Kolonel der Infanterie

Inleiding

De behoefte aan gegevens over de vijand is even oud als de oorlog zelf. Onder de 18e dynastie, van 1580-1350 v. Chr., had Egypte bijvoorbeeld een regelmatige berichtendienst van militaire en diplomatieke aard met Syrië. Bekend is dat Chinezen, Grieken en Romeinen eveneens een vorm van inlichtingendienst hadden.

In de *Middeleeuwen* zou, volgens A. Froment („l'Espionnage militaire et les fonds secrets de la guerre") spionage als een, een ridder onwaardige list verworpen zijn, hoewel Macchiavelli (1469-1527) in zijn boek „I sette libri dell'arte della guerra", teneinde de plannen en sterkte van een vijand te weten te komen, adviseert een geschikt persoon in diens land te brengen, hetzij als gezant of in diens gevolg, hetzij als een zogenaamd verbannen gunsteling of familielid.

Na de opkomst van de diplomatie in Italië (Veneetië), was het vooral onder Frederik de Grote, Richelieu, gedurende de Franse revolutie en onder Napoleon dat er weer meer aan werd gedaan. Gezien deze namen met een minder goede staatsrechtelijke klank, is het geen wonder, dat velen huiverig stonden, en nog staan, tegenover geheime diensten, spionage e.d.

Ook de Nederlanders hadden echter in hun militaire bloeitijd begrip voor dit noodzakelijke werk. In de Instructie voor de Capiteyn Generaal van 1651¹ stond o.a.:

„... Dat hij ook, tot meerdere securiteyt en veyligheid, sal onderhouden, secreete kondschappen en correspondentien, omme teegens alle surprise en aanvallen des te beter verseekerd te mogen weesen, en voorts alles te doen, dat een vroom, opregt en getrouw Capiteyn Generaal tot bescherming der voorzegde Vereenigde Neederlanden in 't gemeen en particulier schuldig is en behoort te doen..."

Gedurende de moeilijkheden met België omstreeks 1830 opereerde een Nederlandse inlichtingendienst van uit Aken, waar de berichten uit België binnenkwamen. Duitsland was toen

voor ons het neutrale transitoland voor gegevens, een functie die Nederland later omgekeerd in sterke mate zou vervullen in de beide Wereldoorlogen.

Met de verbetering van de samenstelling van de staven door Veldmaarschalk von Moltke omstreeks 1870 ontstond langzamerhand een georganiseerde inlichtingendienst in verschillende landen. Amerika belastte 's lands grootste detective Pinkerton ermee.

Vlak vóór de Eerste Wereldoorlog begon Nederland, op zeer beperkte schaal, opnieuw met inlichtingenwerk. Later zal blijken dat dit begin, door banden van personele en doctrinaire aard, een grote invloed heeft gehad op de werkzaamheden van de Militaire Inlichtingendienst (het bureau GS III) in de Eerste Wereldoorlog. De Chef van dit bureau uit de Eerste Wereldoorlog schreef in 1937 als Luitenant-Generaal b.d.:

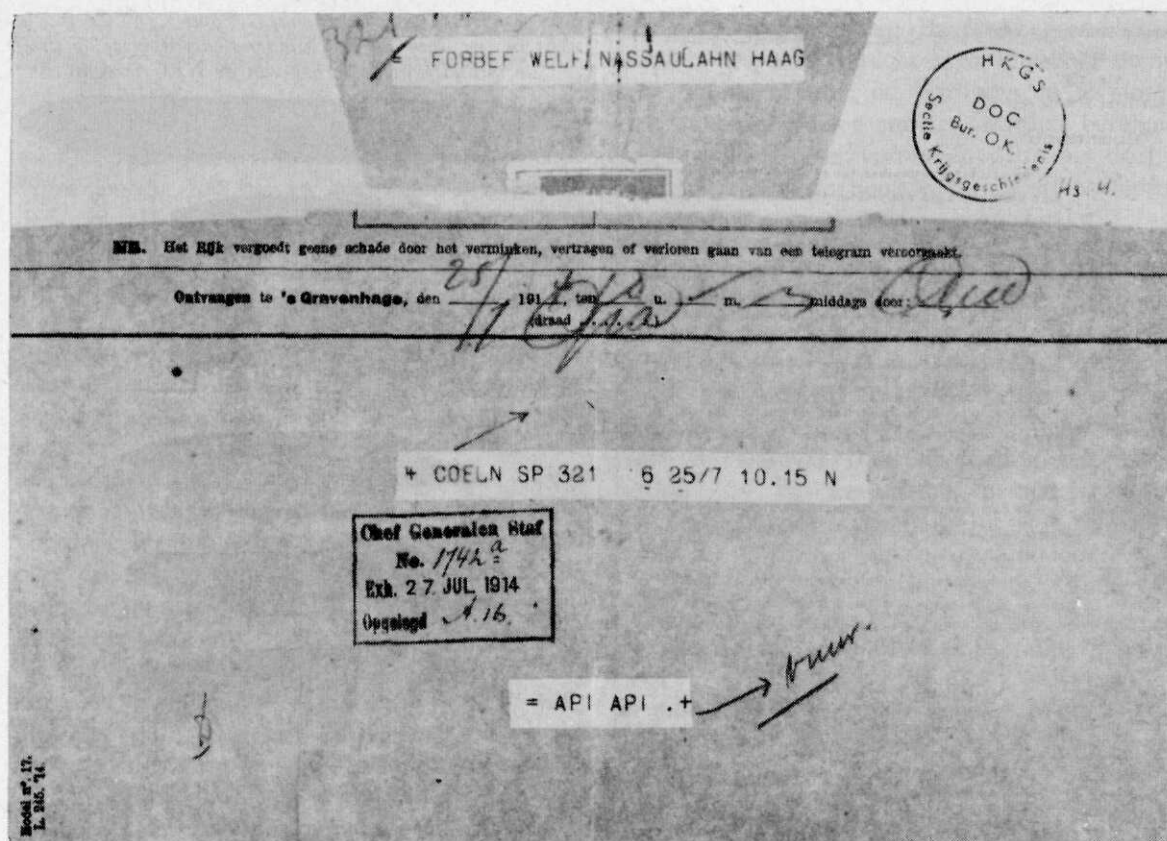
„*Slechts weinige ingewijden weten bv. op welke vertrouwelijke mededeling de Nederlandse Regering in juli 1914 besloot te mobiliseren, waarop dr. N. Japikse reeds zinspeelt in 1921 in zijn boek: „Die Stellung Hollands im Weltkrieg" op blz. 39. Als eerste mogendheid in West-Europa, paraat elk gevoor te keren, heeft dit ongetwijfeld op het buitenland een krachtige indruk gemaakt.*"²

De hiervoor genoemde paraatheid hadden wij te danken aan de vindingrijkheid van enkele militaire leiders. Zoals zo vaak in de geschiedenis bleek deze eigenschap gepaard te gaan met initiatief van grote betekenis.

In 1913 werd een begin gemaakt met de Nederlandse Inlichtingendienst. De Kapitein H. K. Hardenberg werkte daarbij eerst als enige kracht en verzamelde vooral gegevens over vreemde legers. Door het tekort aan inlichtingen wonnen verschillende autoriteiten min of meer op eigen gezag inlichtingen in. Generaal W. F. Pop (C-II Div) stuurde 1e Luitenant W. J. Arriëns in die

² H. A. C. Fabius — *De Inlichtingendienst van de Generale Staf. Het zg. bureau G.S. III. Herinneringen uit de mobilisatiejaren 1914-1919.* (Bijdragen v. Vaderl. Gesch. en Oudheidk.; Reeks VII, dl VIII, Afl. 3/4). Martinus Nijhoff, Den Haag (1937).

¹ J. Dibbetz — *Groot militair woordenboek.* Jacobus van den Kieboom, 's-Gravenhage (1760)127.

Afb. 1 Het beroemde api api telegram van 25 juli 1914

dagen Duitsland in, zg. met verlof. Ook de minister van oorlog, N. Bosboom, had contacten. Zo had Majoor M. D. A. Forbes Wels in 1914 een afspraak met een in Duitsland woonachtig gepensioneerd officier van het Indische leger om hem een codetelegram te sturen bij mobilisatie. Dit telegram is ook verzonden en luidde: api api (= Maleis voor brand; zie afb. 1). De zoon van Majoor Forbes Wels (forbef welf in het telegram) vertelde eens aan Thoden van Velzen dat hij zich dit telegram nog heel goed uit zijn jongensjaren herinnerde. Het werd op 25 juli 1914 (de dag dat hij slaagde voor zijn hbs-examen) bij hem thuis bezorgd. Hij was 's avonds met zijn moeder en vader (toenmaals Sous-Chef Staf van het Veldleger) in Scheveningen. Thuis gekomen zag hij het telegram en opende het, omdat hij dacht dat het een felicitatietelegram was. Toen bleek dat dit niet zo was, gaf hij het aanstonds aan zijn vader, die het van groot belang achtte en er onmiddellijk mee naar zijn chef ging. De regering werd gewaarschuwd en besloot vooral op grond van dit telegram tot mobilisatie. Majoor Forbes Wels had het telegram uit Keulen ontvangen van een vriend, waarschijnlijk de oud-KNIL-officier J. J. Le Roy, waarmee hij had

afgesproken, dat deze het zou verzenden — onder het codewoord api api — als hij dacht dat er oorlog kwam.

Le Roy was toen directeur van de Nederlands-Duitse Telegraaf Mij., die over Berlijn en Tokio voor een telegraafverbinding met het toenmalige Batavia in Nederlands-Indië zorgde. Op dit telegram werd de volgende dag 26 juli 1914, telegram A (1e mobilisatietelegram) verzonden (zie ook: *Mil. Spect.* 133(1964)(4)164).

Lange tijd spraken de autoriteiten met een mengeling van trots (om het succes) en schaamte (wegens een gevoel van nalatigheid) over dat telegram. In andere landen immers was reeds ver voor 1914 een georganiseerde militaire inlichtingendienst!

Omdat de militaire inlichtingendienst in Nederland geen officiële stichtingsdatum heeft, zou ik de suggestie willen doen op deze grond 25 juli 1914 als zodanig vast te stellen.

Het begin van GS III in de Eerste Wereldoorlog

In de Eerste Wereldoorlog breidde de Inlichtingendienst zich sterk uit. Uit het vrij grote aantal

'a-Gravenhage, 23 October 1914.

De milita're medewerker van de Nieuwe Rotterdamse Courant heeft bij zijne oversichten blijkbaar gebruik gemaakt van mededeelingen, voorkomende in de door den Inlichtingendienst bij het Algemeen Hoofdkwartier bewerkte berichten, ook in die welke deserszijds als "Geheim" worden verzonden.

Afgesien van het feit, dat ik het minder gewenscht acht om de, te mijnen bureele verwerkte, gegevens als bronnen voor dagbladoorrespondenties te gebruiken, zoo is het toch zeker niet geoorloofd van mededeelingen, die onder geheim zijn verstrekt, in het openbaar gebruik te maken.

Alleen de stellige zetenschap, dat men een analoog bericht zelf in een dagblad, tijdschrift of andere, niet geheime, bron gelezen heeft, zou de vrijheid geven het te vermelden.

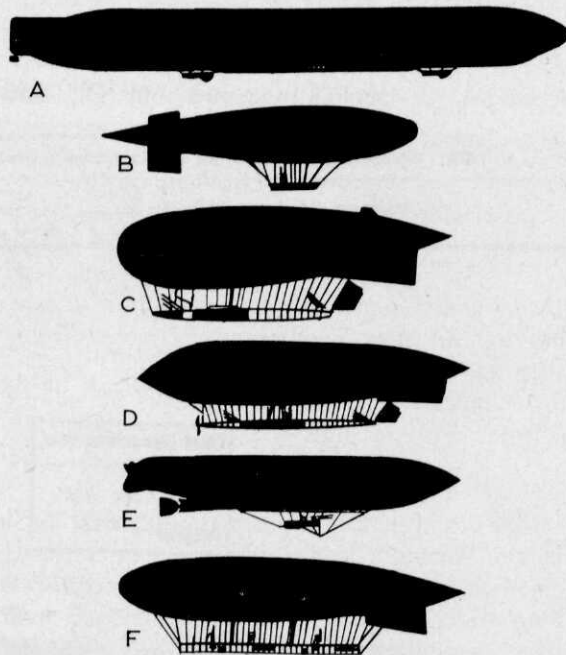
De door den Inlichtingendienst bewerkte stukken zijn samengesteld uit gegevens, die niet alleen aan openbare geschriften zijn ontleend, maar ten deele ook verkregen worden uit geheime en zeer geheime bronnen. Wanneer ik ook deze gegevens ten nutte der strijdmacht beschikbaar stel, is het mijn bepaald verlangen dat van de als geheim verstrekte stukken een discreet gebruik wordt gemaakt.

De General,

Gegevens

Afb. 2 De Opperbevelhebber Land- en Zeemacht wijst in een door de Inlichtingendienst opgestelde brief de militaire medewerker van de NRC terecht

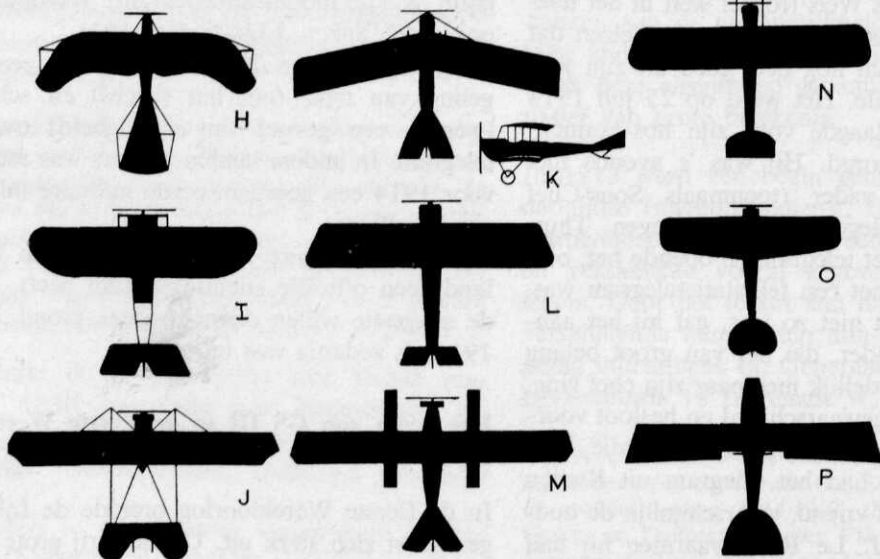
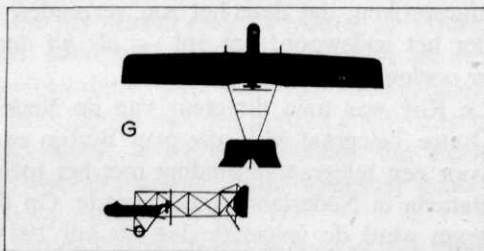

A Duitsland - Zeppelin, B Duitsland en Engeland - Parseval, C en D Frankrijk - Astra, E Frankrijk - Lebaudy, F Frankrijk - Zodia

Afb. 3a Door Fabius samengesteld overzicht luchtschepen (voor informatie van de troep) in het oorlogsjaar 1914

Afb. 3b Uitgave Inlichtingendienst (GS III) voor vliegtuigherkenning anno 1914

G Nederland, Frankrijk, België, Engeland, H Duitsland, I Frankrijk, J Frankrijk, K Duitsland, L Frankrijk, M water-vliegtuig, alle landen behalve Nederland, N tweedekker, Engeland, O Frankrijk, P watervliegtuig, alle landen behalve Nederland

bewaard gebleven stukken krijgt men de indruk dat er ook veel goed werk is verricht (zie afb. 2 en 3a en b).

Hoofd was H. A. C. Fabius, eerst als Luitenant, daarna als Ritmeester. In de Tweede Wereldoorlog zou hij na het Venlo-incident (8 december 1939) weer dezelfde functie vervullen, hoewel hij reeds sedert 1 november 1936 Luitenant-Generaal b.d. was.

In *De Militaire Spectator* 90(1921)(8)397 schreef hij een artikel over „De Inlichtingendienst bij den Generalen Staf”. In dit artikel werden verschillende belangrijke beleidslijnen duidelijk op papier gezet. Wij lezen dat voor de beoordeling van de berichten een streng doorgevoerde centralisatie noodzakelijk is. Aangezien deze centralisatie — gezien de persoonlijke ministeriële verantwoordelijkheid in Nederland — niet door één interdepartementaal bureau kon worden uitgevoerd, moest naar innige samenwerking met de belanghebbende departementen worden gestreefd.

In het artikel van Fabius worden als eerste bron van inlichtingen de militaire attachés genoemd. Tegenover agenten en spionnen stond men toen algemeen nl. zeer huiverig. Fabius schreef terecht dat een militair attaché, die zich van zijn positie bewust is, het wel zal nalaten in verbinding te treden met agenten, die hem toch even goed onder vals mom direct of indirect kunnen bespieden. De zo terecht gevreesde spionage-dienst behoort buiten de militaire attachés om te gaan en vormt een dienst, die van af eigen bodem moet worden georganiseerd en geleid.

Zolang het eigen land onzijdig of neutraal is, moet men volgens Fabius een scherp onderscheid maken tussen agenten van een buitenlandse mogendheid, die inlichtingen trachten in te winnen omtrent de vijand — via onzijdig gebied — en agenten, die militaire gegevens trachten te verzamelen omtrent de onzijdige staat. De eersten zijn géén, de laatsten wél „verspieders” in de zin van het Wetboek van Strafrecht (W.v.S.). Het grote publiek, zegt Fabius, ziet hierin geen verschil en noemt allen spionnen. Moeten de laatsten onverbiddelijk worden vervolgd uit eigen nationaal belang, tegen de eersten behoeft men slechts op te treden, wanneer zij handelingen verrichten die volgens onze wetten strafbaar zijn. Deze opvatting en de daaruit voortkomende situatie hebben ons in de mobilisatie 1939-1940 nogal schade berokkend.

Inlichtingendienst is oorlogsnoodzaak, zodat bij

de grote mogendheden daarvoor geen kosten worden gespaard. Tracht men bijgevolg de internationale agenten en verbindingen te storen, dan zullen middelen moeten worden beraamd, om op steeds meer verborgen wijze het doel te bereiken. Hiermee benadeelt men de veiligheid van de eigen — neutrale — staat omdat:

1. de „tegenpartij” (in de Eerste Wereldoorlog vooral Engeland, Duitsland en Frankrijk) pogingen in het werk zal stellen, de politie om te kopen;
2. de „tegenpartij” er geen belang meer bij heeft zijn inlichtingendienst tegen de vijand en tegen de neutrale staat angstvallig gesplitst te houden (in bv. consulaten, passpports bureau (Eng.) én geheime agenten);
3. de controle op vreemde agenten door Nederland moeilijker wordt, waardoor men minder op de hoogte is van de politieke toestand en — in geval van oorlog — van de vijandelijke organisatie;
4. de regering over veel minder middelen beschikt, om zich te onttrekken aan de invloed van opzettelijk onjuiste of tendentieuze berichten of mededelingen.

In oorlogstijd mag men niet alle agenten over één kam scheren, vindt Fabius. Er zijn gewetenloze individuen onder, die niet tegen bedrog en verraad opzien, er zijn er ook wier moed en vaderlandsliefde hoog moeten worden aangeschreven — men denke bv. aan de talrijke Belgen, die onder het grootste doodsgevaar niet éénmaal, doch herhaaldelijk de elektrische grens-afluiting overschreden om de geallieerde diensten in ons land inlichtingen over het front aan de IJzer enz. te verschaffen.

Onze politie was bij het uitbreken van de oorlog voor de bovenbeschreven recherchedienst niet berekend. Zij heeft onmiddellijk de aanwijzingen gevolgd, die haar door de Generale Staf werden gegeven en zij heeft zich in het algemeen meesterlijk aan de omstandigheden aangepast. Door het vertrouwen dat de Generale Staf in de oorlogsjaren bij justitie en politie genoot heeft de Inlichtingendienst ongestoord kunnen doorwerken ten bate van 's lands veiligheid.

Verder worden nog in het hierboven geciteerde Spectator-artikel van 1921 als inlichtingenbronnen de troepenverkenningorganen op de grond en in de lucht genoemd. Fabius waarschuwt voor ondeskundige liefhebberij bij het ondervragen en selecteren onmiddellijk achter de gevechtlinie.

Leerzame voorbeelden uit Van Woelderens dagboek

Tenslotte worden als belangrijke bron genoemd de pers en openbare geschriften. In dit verband kwamen wij een leerzaam voorbeeld tegen in het dagboek van Kapitein der Artillerie C. A. van Woelderens, die onder Fabius op GS III werkte. Op 19 juli 1916 begon deze officier aan het bijhouden van een, zeer levendig geschreven, dagboek dat doorloopt tot 24 juli 1919. Dank zij dit boek weten wij veel van hetgeen gebeurde en ook de tijd zelf komt er duidelijk in naar voren (zie ook afb. 4).

Wij laten hier eerst ter kennismaking twee dagen uit het dagboek volgen. Hieruit blijkt dat eerst in 1916 attachés werden aangesteld en dat gedecentraliseerd en ongecoördineerd optreden bij inlichtingenwerk tot verwarring leidt.

19 Juli 1916

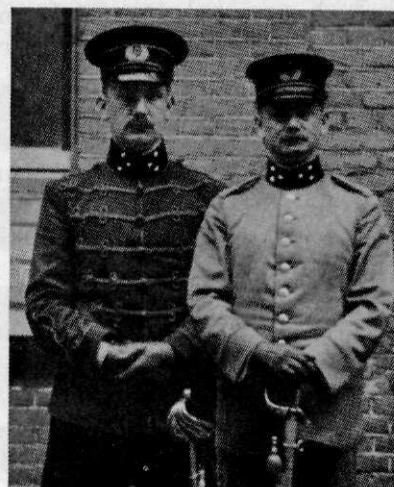
Heden vat ik een plan op, dat ik reeds bijna twee jaar geleden had moeten uitvoeren: het aanhouden van een dagboek op G.S. III, onzen Inlichtingendienst, een der — zoo niet het — meest interessante bureaus van ons leger gedurende de mobilisatie!

Zoojuist werd ik bij Generaal SNIJDERS geroepen, die met Generaal KEMPER confereerde over de benoeming van militaire attachés, de minute van FABIUS van vanmorgen gaat nu nog naar LIND, die haar morgenochtend zelf naar SCHOON op de IIde Afd. D.V.O. brengt, om den officieelen langzamen weg te vermijden, waardoor de benoeming van militaire attachés nog bijtijds op de begroting zal kunnen worden gebracht. Zondag jl. is Overste BENTEIJN vertrokken naar Bern: het eerste resultaat van de langdurige actie van G.S. III, om militaire attachés te benoemen.

11 Oct. 1916

De feiten hebben mij in het gelijk gesteld, de sensatieberichten van G.S. IV van gisteren zijn niet bevestigd, het is beslist een fout in de organisatie van het Alg. Hoofdkwartier, dat de censuur, d.i. G.S. IV, niet ondergeschikt is aan den Inlichtingendienst en nu maar op haar eigen houtje bij de autoriteiten met allerlei berichten mag rondlopen!

Nu volgt een dagboek aantekening aan het eind van de oorlog, waaruit o.a. blijkt hoe de Duitse militaire attaché Renner door zijn abonnement op 160 Engelse bladen (in het neutrale Nederland mogelijk) veel inlichtingen haalde door overlijdensberichten van gesneuvelde militairen enz., uit te pluizen.

Afb. 4 Ritmeester H. A. C. Fabius (links) en Kapitein der Artillerie C. A. van Woelderens

30 Juni 1918

Fabius verzocht me tegelijk Oberst Renner te bezoeken om hem mee te delen, dat wij niets meer hoorden van Graf Westarp, die ons 29 Mei jl. bezocht over eventuele samenwerking voor afweer van het bolsjewistische wereldgevaar. Afsproken werd toen, op wensch van Fabius, dat de verbinding over de wederzijdsche militaire Attachés zou loopen. Ik heb zelden zoo iets merkwaardigs beleefd — telepatie? — nauwelijks noem ik tegen Renner de naam Westarp, of de deur wordt geopend en een ordonnans presenteert het visitekaartje van . . . Graf von Westarp. Renner hoorde voor het eerst van den man en vond de zaak suspect. Hij kwam er daardoor toe zijn stokpaardje te gaan berijden, dat hij nl. sinds het begin zijner loopbaan als mil. attaché in 1906 steeds ijvert tegen het organiseren van spionagesystemen van betaalde agenten, die hij internationaal schuim noemt, die ongeveer allen dubbel spel spelen en de mandatarissen verraden en verkoopen. Hij achtte de millioenen daaraan besteed weggesmeten en zeide, daarvan het bewijs gedurende den oorlog geleverd te hebben, omdat hij steeds getracht had de officieele en niet-officieele diensten zooveel mogelijk van zich af te houden en toch steeds de beste berichten over Engeland had geleverd van alle Duitse inlichtingendiensten, geput uit de studie van ongeveer 160 (!) provinciale Engelsche dagbladen enz. Ik raadde den Heer Renner — een eerlijk en flink soldaat, op wiens werk gedurende den geheelen oorlog nooit iets was aan te merken — in het belang der moraliteit en het inzicht der massa, zijne ervaring en opvattingen te publiceren — ik ben het in vele opzichten met hem eens, trouwens ook wij hebben nooit met agenten gewerkt!

Renner zeide, dat hier een groot aantal Duitse agenten zit, die in het geheel niet meer naar Duitsch-

land terug kunnen, na zich rijk gestolen te hebben; hij beloofde ons te helpen, ze te signaleren. Hoewel Graf. v. Westarp verzekerde namens het Pruisische Staatsministerie te handelen, vond Renner de zaak wat suspect en zou hij ons spoedig bericht zenden. Inmiddels is Westarp vanmiddag bij ons geweest, hij zal nu overmorgen door Renner bij ons worden geïntroduceerd, de zaak heeft zich opgelost.

Wij hebben nooit met agenten gewerkt!

Deze trotse woorden in het laatste dagboekfragment van kapitein van Woelderen verdienen nadere aandacht. De opvatting die hieraan ten grondslag ligt is van grote invloed geweest op onze militaire inlichtingendienst. Generaal-Majoor Roelofsen verklaarde in een interview t.b.v. de Sectie Krijgsgeschiedenis dat de Nederlandse officieren, ook in de mobilisatie voor de Tweede Wereldoorlog, zich te goed voelden voor spionage. Ons volkskarakter leent zich ook niet zo bijzonder voor het toneelspel, de fantasie, geheimhouding en radicalisme van het spionagewerk. Het is nu echter eenmaal de taak van het inlichtingenwerk, gegevens over de potentiële vijand te verzamelen, waar en hoe dan ook!

Deze afkeer van spionage vond men ook in een land als de Verenigde Staten. Sanche de Gramont zegt in zijn boek „Secret Service” (Londen (1962)50) over de opvattingen in Amerika:

„Through the years, this almost Calvinistic horror of the spy was matched by an almost total lack of interest in building up espionage and counterespionage services”.

Luitenant-Generaal Hoyt S. Vandenberg, eerste directeur van het Central Intelligence Agency (CIA) verklaarde dat Amerika vóór Pearl Harbour geen inlichtingendienst had, vergelijkbaar met Groot-Brittannië, Frankrijk, Rusland, Duitsland of Japan.

„We did not have one because the people of the

United States would not accept it. It was felt there was something un-American about espionage and even about intelligence generally.”

De bovengenoemde bijna calvinistische afschuw van de spion kwam ook in Nederland voor. Sanche de Gramont bedoelt mogelijk een wat extreme afschuw. De samenhang met het calvinisme overigens is zeer discutabel, gelet op de reeds genoemde instructie voor de Capiteyn-Generaal van 1651 en het standpunt van prof. dr. Gesina H. J. van der Molen („Tante Lien” uit het verzet in de Tweede Wereldoorlog), weergegeven onder het hoofd „Spionage” in *Ons Leger* van december 1961.

In de tijd van ons onderwerp, van omstreeks de Eerste Wereldoorlog en begin van de Tweede, maakte men in Nederland een vrij scherp onderscheid tussen spionage en kondschap. Het laatste woord kwamen wij ook tegen in de „Instructie voor de Capiteyn-Generaal van 1651”.

*„De kondschap en kondschappers dienden tot het verkrijgen van bijzondere inlichtingen omtrent militaire maatregelen van andere mogendheden, in zoverre deze aan het licht treden door dagbladen, tijdschriftartikelen e.d. uit het betrokken land, manoeuvres e.a. oefeningen, aanbesteding van de bouw van versterkingen enz. Kondschap is in zoverre geheim, dat het verzamelen van deze gegevens geschiedt door personen, die aan de regering van het betrokken land niet officieel bekend zijn. De dienst draagt echter niet het karakter van spionage, daar slechts gegevens worden verzameld op een wijze, als door ieder ander in openlijk optreden zou kunnen geschieden en geen schending van geheimen plaats heeft, hetgeen bij spionage wel het geval is”.*³

Ondertussen was overigens de wereld ten tijde van dit citaat (1938) al hard op weg naar de totale oorlog en de totale spionage.

³ Oosthoek's geïllustreerde encyclopaedie, 3e dr., dl XI (1938).

